

ERNST-KÓDEX

(OSZK, Cod. Lat. 431)

TANULMÁNYKÖTET

Országos Széchényi Könyvtár – Pannonhalmi Főapátság

Budapest – Pannonhalma

2016.

Ernst-kódex (OSZK, Cod. Lat. 431)

Tanulmánykötet

2016.

Országos Széchényi Könyvtár – Pannonhalmi Főapátság
Budapest – Pannonhalma

ISBN (Faksimile): 978-963-200-652-9
ISBN (Tanulmánykötet): 978-963-200-653-6

A tanulmánykötetet szerkesztette:
Dr. Déri Balázs

© (kísérő tanulmányok szerzői), 2016.

Kiadói programvezető:
Dr. Dejsics Konrád OSB, igazgató (Pannonhalma)
Dr. Boka László, tudományos igazgató (OSZK)

A kiadásért felel:
Dr. Várszegi Asztrik OSB főapát
és Dr. Tüske László főigazgató
www.oszk.hu; www.konyvmanufaktura.hu; www.bences.hu

Nyomdai előkészítés és kivitelezés:
Pytheas Könyvmanufaktúra

A hasonmás-kiadás az OSZK kéziratárában őrzött
eredeti példány alapján készült – 300 példányban

TARTALOMJEGYZÉK

Előszó / 7

Madas Edit: *Az Ernst-kódex leírása* / 11

Dejcsics Konrád: *Az Ernst-kódex hagiográfiai írásai Szent Márton életéről* / 23

Thoroczkay Gábor: *Szent István legendái a 19–20. századi tudományos kutatások fényében* / 51

Déri Balázs: *Az Ernst-kódex Szent Mártonról szóló írásainak latin szövege* / 83

Szovák Kornél: *A kódex szövegének helye az István-legendák hagyományozódás-történetében* / 89

Madas Edit

AZ ERNST-KÓDEX LEÍRÁSA

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárának Cod. Lat. 431. jelzetű kódexe a magyarországi hagiográfiai irodalom és a XII. századi hazai könyvkultúra egyik legfontosabb emléke. A kódex Sulpicius Severus Szent Márton püspökről szóló írásait és a Szent István-legendák legkorábbi fennmaradt szövegét tartalmazza. Az értékes magyar forrás keltette fel Ernst Lajos múzeumalapító műgyűjtő figyelmét 1928-ban, amikor egy német antikvárius eladásra kínálta a kéziratot. Ernst nemcsak megvásárolta a kötetet, hanem bőkezűen támogatta annak feldolgozását és a Szent István-legendák kiadását is.¹ Varjú Elemér munkája nyújtja máig a kódex legalaposabb kodikológiai és paleográfiai leírását, s ő javasolta ugyanott, hogy az új forrás az áldozatkész tulajdonos nevét viselje.² Ernst Lajos 1934-ben adta el a kéziratot a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának.³ Itt a kódex új jelzetet kapott (C. l. m. ae. 431), amelyet bejegyeztek mind az előtábla, mind a háttábla belső oldalára.⁴ Bartoniek Emma 1940-ben megjelent katalógusában olvasható először a kódex részletes tartalmi leírása a kiadások megjelölésével.⁵

Anyag, állapot, terjedelem

A kódex anyaga hol vastagabb, hol vékonyabb pergamen, melynek minősége a kódex vége felé romlik, a leveleken a scriptor

által kikerült lyukak száma és mérete nő (kisebb lyukak a 31., 46., 66., 101., 113. levélen, nagy lyukak a 117., 119., 122., 123. levélen). A pergamen sok helyen foltos, a használattól megsötétült, a levelek sarkai gyakran sérültek. Az első és az utolsó levél sarkait a középkori kötés vereteinek megrozsdásodott szögei kilyukasztották. E két lap a többinél szennyezettebb, kopottabb is, ami szintén arra vall, hogy a kódex eredeti kötése megrongálódott. A kötetet többször restaurálták, javították, a kisebb lyukakat és a levelek sarkait ekkor pergamennel kipótolták.

Az erősen körülvágott levelek mérete 185×130 mm. A kódexben 125, géppel számozott levél van. Az Ernst-kódex 16 ívfüzetből, 15 quaternióból⁶ és egy ternióból áll, a 45. és 46. levél között hiányzik egy beírt levél: 5IV¹⁻⁴⁰+(IV-1)⁴¹⁻⁴⁷+9IV⁴⁸⁻¹¹⁹+III¹²⁰⁻¹²⁵. Sulpicius Severus Szent Márton-életrajza kódexünkben nem a szerző ajánlólevelével és előszavával kezdődik, hanem a második fejezettel, a szoros értelemben vett *Vita*-val. Varjú Elemér fölvetette, hogy a kódex elejéről esetleg elveszett két levél a jelzett szövegekkel.⁷ Az 1^r oldalon olvasható vörös címfelirat és a szövegkezdő, igényes *I* iniciálé ezt ugyan cáfolja, a döntő ellenérv mégis az, hogy az első ívfüzet ép. A kódex vége ennél problematikusabb. Az utolsó ternió végén (125^v) egy szó közepén szakad meg a szöveg, amiből az következne, hogy a folytatás elveszett.⁸ Ezúttal sincs azonban kizárva, hogy a másolás eredetileg is eddig tartott. Az utolsó ívfüzet eleve két levéllel rövidebb, mint a többi, a másoló tehát tudta, hogy a befejezéshez már nincs szüksége egy quaternióra. A Szent István-legendák után maradt három üres oldalt (124^v–125^v) a *De clauastro materiali* értekezés prologusával és a kolostorépítésre, illetve és a szerzetesek számára vonatkozó két rövid fejezettel töltötte ki, a 3. fejezet néhány sora

valójában már csak az írástükör kiegészítését szolgálhatta. A kódex 4. levele vissza van varrva a levél csonkjára,⁹ a 17. levél meg van csonkítva, az 51^v oldal beíratlan, szöveghiány nincs, valaki egy ügyetlen emberalakot firkaolt rá később.

Írás, díszítés

Az Ernst-kódex korának meghatározásánál csak az írásra és a díszítésre támaszkodhatunk. Négy kéz írása különíthető el: az első a kódex elején dolgozik (1^r–4^v, 6^r–14^r); a második csak egyetlen levélen, a többiekétől némileg különböző írással (5^{r-v}); a harmadik kéz másolja a kódex nagy részét (14^r–106^r); a negyedik a Szent István-legendák keze (106^v–125^v). Valamennyi kéz írása késő karoling minuszkula, az első három írásban kora gótikus elemek is feltűnnek. A negyedik írás a legkonzervatívabb, de érdekes módon mégis ez használja legkövetkezetlenebbül az *ae* helyettesítésére szolgáló *e*-caudatát. Talán ez a kéz rubrikálja és díszíti az egész kódexet, jóllehet az ő része a legrendezetlenebb. Az első írás kerekdedebb, a másodikban az *r*, *s* és *f* szára az alapvonal alá nyúlik, ami kurzív elem, a harmadik szálkásabb, a negyedikben az oklevélírás elemei tűnnek fel a betűszárak felső végeinek hurkaiiban. Valamennyi kéz vesszőket tesz az egymás mellett álló két *i*-re. Az írások a 12. század harmadik negyedére datálhatók. A kódexben nagyon sok durva vakarás és későbbi, több kéztől származó javítgatás található, ami egyúttal a folyamatos használat jele is. A felolvasás pontosságát segíthették elő a Szent Márton-rész egyes fejezeteiben kisebb-nagyobb sűrűséggel előforduló hangsúlyjelek, továbbá liturgikus használatra utal-

nak a 3^v–11^r és a 95^r–98^r lapok szélén a későbbi kéztől/kezek-től származó, a matutínumi olvasmányokat (*lectio*-kat) jelző római számok és T betűk.

Az írástükör mérete és a sorok száma a kezek szerint változik. 1. kéz: 165×85 mm, 23 sor; 2. kéz: 170×100 mm, 21 sor; 3. kéz: 158×85/100 mm, 22 sor; 4. kéz: 160/145×100 mm, 20–22 sor. A levelek szélein látható a vonalazást előkészítő punctorium nyoma, vakvonlazás (a vonalakat fémeszközzel húzták meg, csak a benyomódás látszik).

A kódexet az egyes művek, nagyobb fejezetek élén 3–6 sor magas, tollrajzos iniciálék díszítik-tagolják, melyek piros vagy zöld tollrajzos betűtestből és ellenkező színű tollrajzból állnak (27^r, 60^v, 77^v, 95^r, 106^v, 117^r, 124^v, 125^r). Három, ugyancsak tollrajzos, 6–8 soros iniciálé a Sulpicius Severus-szövegek kezdetén kiemelkedik a sorból: az 1^r (I), 24^r (H), 32^r (C) betűjét zöld, illetve sárga-zöld alapra helyezték és a betűtestet egymáson átbújított indákkal, szíjpántokkal és karéjos szélű levélmotívumokkal díszítették. A kódexben a fejezetek élén 2–5 soros piros iniciálék állnak, az 1^r–106^r oldalakon a mondatok elején piros kezdőbetűk találhatók. A Szent István-legendákban az utóbbiak nagyon megritkulnak. Az 56^r S betűjét a fleuronée-ornamentika elemeiből képzett fekete tollrajzzal utólagosan díszítették, szintén utólagos a 71^v O iniciáléjába barna tintával rajzolt arc. A kódex rubrikált, a címfeliratok, fejezetcímek vörösek.¹⁰

Kötés

Az Ernst-kódex kötése fatáblás, natúr színű, görgetőkkel díszített 17. századi német barokk bőrkötés. A gerincen aranyo-

zott címke, a táblákon veretek. A hohenfurti (Vyšší Brod-i) ciszterci kolostor megrendelésére készült. A hátsó előzőklap IPG víz-jele a papír bazini előállítására utal, 1680 és 1682 között.¹¹ Ha ez a kötéskor került a kódexbe, annak idejét közelebbről is datálja. A gerincre ragasztott díszes címke felírata: „Vita S. Martini episcopi M. S. S.” A címke felett arab 36-os szám látható a gerincen, ez az aranyozott címke alatt egy barna papírcímkén megismétlődik római számmal. 36 volt a kódex sorszám a hohenfurti kolostorban még 1891-ben is, amikor a ciszterci kolostorok könyvállományát összeírták.¹² A kódexen található sarok- és köldökveretek későiek, nem illenek a barokk kötéshez. Esetleg a német antikvárius akarta velük kapósabbá tenni a kéziratot. A csatok eredetiek, de azok is lehetnek késői rátétek.

A kódex eredete és sorsa

A kódex magyarországi eredetét az írás és a díszítés mellett, vagy inkább azokkal összhangban a Szent István-legendák jelenléte, s azokban néhány áruklodó jel¹³ tanúsítja. Nagy valószínűséggel kolostori használatra készült (ld. az utolsó télt). A XIII. század folyamán a tulajdonosbejegyzések szerint a csehországi Hohenfurt (Vyšší Brod) ciszterci kolostorába került. (122^v, 124^v „iste est liber beate virginis marie in alto vado”) Itt sokáig használatban volt, majd pusztulni kezdett. A 17. században újra érdeklődni kezdtek a régi könyvek iránt, ekkor új kötetst kapott, az első oldalra újabb tulajdonosbejegyzés és egy barna tulajdonosi pecsét is került: „Bibliothecae Monasterii Altovadensis”. Amint a kötésnél jeleztük,

a kódex 1891-ben még a kolostor állományában volt. A következő 30 évben ismeretlen körülmények között került ki onnan, az első levélről a kéziratos bejegyzésből és a pecsétről is kivakarták a helynevet, s a veretek révén kissé átformálták a küllemét is. Milyen hálás lehet az utókor Ernst Lajosnak, hogy a kódexet felfedezte és hazahozta, s végül a legjobb helyre, közgyűjteménybe juttatta!

A kódex tartalma

1^r–24^r Sulpicius Severus: *Vita s. Martini. Incipit vita sancti Martini. Igitur Martinus Sabarię Pannoniarum ...x... sed quicumque crediderit.* (A kódex a 2. fejezettel kezdődik. Latin szövegkiadás: PL 20,161–176; CSEL I,111–137; SC 133,254–316; magyar fordítás: Sulpicius Severus: Szent Márton élete, Levelek, Dialógusok. Pannonhalmi Főapátság, Bencés Kiadó 2016. 36–69.)

24^r–27^r Sulpicius Severus: *Epistola 1, ad Eusebium presbyterum. Incipit epistola Severi ad Eusebium presbiterum. Hesterna die cum ad me plerique monachi venissent ...x... quidem illo Martinum periculo sed probatum.* (Lat.: PL 20,175–178; CSEL I,138–141; SC 133,316–324; ford.: i. m. 73–77.)

27^r–30^v Sulpicius Severus: *Epistola 2, ad Aurelium diaconum. Incipit alia eiusdem ad Aurelium diaconum. Posteaquam a me mane digressus es ...x... confabulatione prestaret carta solatium.* (Lat.: PL 20,178–180; CSEL I,142–145; SC 133,324–334; ford.: i. m. 79–84.)

30^v–93^v Sulpicius Severus: *Dialogorum libri III. Incipit Dialogus Severi Sulpicii. (30^v–32^r) Capitulatio libri I. (32^r–60^r)*

Incipit Dialogus Severi. Cum in unum locum ...x... que vidi ipse dicturus sum. (60^v) Capitulatio libri II. (60^v–76^v) [Incipit] liber secundus. Quo primo igitur tempore ...x... Galli sponsione surreximus. (76^v–77^v) Capitulatio libri III. (77^v–93^v) Incipit liber tertius. Lucesscit o Galle ...x... ex nostris fletibus dolore discessum est. (Lat.: PL 20,183–222; CSEL I,152–216; ford.: i. m. 91–184.)

93^v–98^r Sulpicius Severus: Epistola 3, ad Bassulam. *Incipit epistola Severi Sulpicii ad socrum suam Basulam qualiter sanctus Martinus de hoc mundo recesserit. Severus Sulpitius parenti venerabili salutem ... (95^r) Incipit de transitu sancti Martini Turonorum presulis. Martinus igitur obitum suum ...x... respicit te legentem. (Lat.: PL 20,181–184; CSEL I,146–151; SC 133,334–344; ford.: i. m. 85–90.)*

98^r–99^v Gregorius Turonensis: De transitu sancti Martini. *Archadio et Honorio imperantibus sanctus Martinus Turonorum episcopus ...x... usque ad transitum beati Martini anni ccccxii computantur. (Gregorius Turonensis: Historia Francorum, liber I, cap. 43, PL 71,184–186)*

99^v–103^r Gregorius Turonensis: De transitu et de translatione sancti Martini. (99^v–100^v) *Beatus autem Severinus Coloniensis civitatis episcopus vir honestę vitę ...x... vitę suę fuisse revelatum. (100^v–101^v) Eo tempore beatus Ambrosius ...x... simplicem possimus historiam explicare. (101^v–103^r) De translatione sancti Martini. Opere precium est ...x... silere nequivimus, adiuvante Domino nostro Iesu Christo qui cum Patre et Spiritu Sancto vivit et regnat per omnia secula seculorum. Amen. (Gregorius Turonensis: De miraculis sancti Martini, lib. I, cap. 4, 5, 6, PL 71,918–920)*

103^{r-v} Gregorius Turonensis: De episcopis Turonicis. *Tertius in urbe Turonica sanctus Martinus ordinatur episcopus ...x... Sedit autem annos xxvi, menses iiii, dies xvii.* (Gregorius Turonensis: Historia Francorum, liber X, cap. 31,3, PL 71,563–564)

103^v–106^r *De puella ab ortu nativitatis sue surda et muta. Dominus ac salvator noster Iesus Christus, redemptor humani generis ...x... ad recolendam venerabilem virtutem beati Martini. Amen.* (Maurice Coens (ed.): Un miracle posthume de S. Martin à Chablis. In *Analecta Bollandiana* 50 (1932) 284–294; *Madas Edit*: Szent Márton chablis-i gyógyító csodája az Ernst-kódexben. = *Perger Péter* (szerk.): Alexander multifrons. Tanulmányok a 90 éves Dörnyei Sándor tiszteletére. Bp. 2016. 27–32 [A Magyar Könyvszemle és a MOKKA-R Egyesület füzetei 8])

106^v–117^r *Legenda maior sancti Stephani regis. Incipit prologus in vitam sancti Stephani regis. Omne datum optimum et omne donum perfectum ...x... monuit eos paterne fidem orthodoxam servare.* (Varjú E.: *Legendae i. m.* 3–17; *Scriptores rerum Hungaricarum*. Bp. 1938/1999. II,377–392; Szent István király nagyobbik legendája, ford. Kisdi Klára = *Az államalapítás korának írott forrásai*. Szerk. Kristó Gyula. Szeged 1999. 268–298.)

117^r–124^r *Legenda minor sancti Stephani regis. Cum intelligamus sanctorum merita ...x... in theca argentea signaverunt.* (Varjú E.: *Legendae i. m.* 18–25; SRH II, 393–400; Szent István király kisebbik legendája, ford. Kisdi Klára = *i. m.* 299–314.)

124^v–125^v Hugo de Folieto (?): De claustro animae, liber II, cap. 1–3. *Prologus. Locuturus karissime de his que ad edificationem claustris materialis pertinent ... (125^r) De edificatione claustris materialis. Quoniam de ordinatione claustris materialis ... sed non secundum scien[tiam] statuentes duriora ...]. (PL 176,1051–1052D)*